

Ekonomporträttet

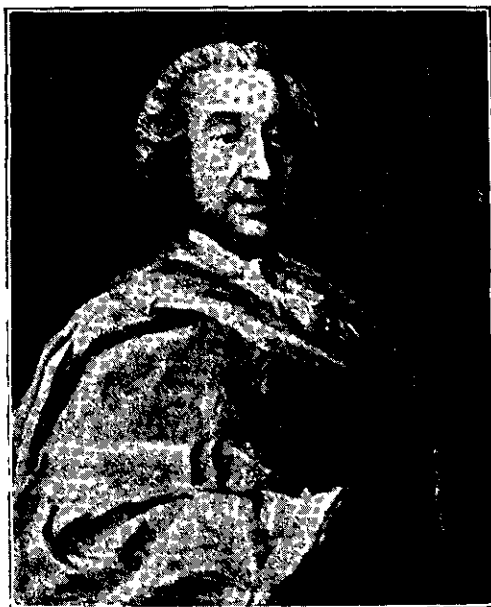
SVEN-ERIC LIEDMAN
MATS PERSSON

Anders Berch^{*}

1. Bakgrund

Under frihetstiden (1718–1772) förändrades det intellektuella landskapet i Sverige snabbare än någonsin tidigare. Upplysningen spred sig till Europas norra utkanter och modern naturvetenskap började utmana de gamla lärdomstyngda universiteten. Nya samhällsklasser uppträdde på den politiska arenan, och de stora omvälvningarna gjorde det möjligt för begåvade män av enkel – och ibland tom ofrälse – härkomst att påverka statens affärer. Dessa män var ofta lierade med den uppåtstigande klass av välbärgade köpmän som hade behov av praktiska forskningsresultat, helst baserade på de grundvalar som lagts av den nya naturvetenskapen.

I denna miljö frodades den ekonomisk-politiska debatten som aldrig förr. En hord av reformatörer, journalister, eko-

Anders Berch (1711–1774) var Sveriges första ekonomiprofessor. Han utnämndes 1741 och var därefter verksam vid Uppsala universitet.

SVEN-ERIC LIEDMAN är professor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet.

MATS PERSSON är professor i nationalekonomi vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet.

^{*} Denna artikel är en översatt och något utvidgad version av Liedman & Persson [1992].

nomer och pamflettister diskuterade såväl de dagsaktuella frågorna som de teoretiska grundvalarna för den ekonomiska politiken. I själva verket bevittnar vi här den moderna politiska debattens födelse i Sverige. Samtidigt bevittnar vi också nationalekonomins födelse som akademisk disciplin, inte bara i Sverige utan i Europa över huvud taget.

De första professurerna i ekonomi hade inrättats i Preussen, vid universiteten i Halle och i Frankfurt an der Oder, år 1727. En tredje professur etablerades 1730 vid det lilla universitetet i Rinteln, i den svenske kungen Fredrik I:s födelsestat Hessen. År 1741 var det dags för Sverige: då instiftade Uppsala Universitet den fjärde ekonomiprofessuren i Europa.

Naturligtvis hade det funnits framstående ekonomer tidigare, i synnerhet i England, men dessa var i regel inte verksamma vid några universitet. En del av dem var anställda av storföretag; exempelvis hade Thomas Mun och Josiah Child höga befattningar i det engelska Ostindiska Kompaniet. Andra var fristående entreprenörer, till exempel Richard Cantillon, som var en fördomsfri bankir och spekulant. Somliga var högt uppsatta statsbyråkrater, som till exempel de franska merkantilisterna Jean-Baptiste Colbert och Jean François Melon. Några var faktiskt universitetsprofessorer – men inte i ekonomi. Engelsmannen William Petty var professor i anatomi (och senare i musik) medan den tyskfödde Samuel von Pufendorf var professor i juridik vid Lunds Universitet.

Varför blev nationalekonomi ett universitetsämne just i Tyskland? Svaret står kanske att finna i den speciella politiska situationen där; ett antal ambitiösa och framåtsträvande stater (med Preussen som det mest slående exemplet) tävlade om att återhämta sig efter trettioåriga krigets förödelse och hade ett nära nog omätligt behov av lojala statstjänstemän. Sådana tjänstemän utbildades lämpligast vid de statliga universiteten, där de lärde

sig den speciella tyska variant av merkantilismen som kallades kameralism (efter *camera principis*, eller furstens skattkammare). Liksom sin franska motsvarighet gick kameralismen i praktiken ut på att man skulle maximera den absoluta monarkens skattebas genom en aktiv befolkningspolitik och genom uppmuntran av manufakturer. Detta program var också vägledande för Sveriges första ekonomi-professor, Anders Berch (1711–1774).

Sveriges situation liknade i mångt och mycket Tysklands. Praktiskt taget bankrutt efter Karl XII:s krig, militärt besegrat men med en stor militär tradition och med oklara drömmar om revansch erbjöd vårt land en perfekt grogrund för kameralismens idéer. Det fanns dock en viktig skillnad mellan Sverige och Tyskland: den absoluta monarken. Efter Karl XII:s död 1718 hade ett intensivt politiskt liv utvecklats och de två politiska partierna, Hattarna och Mössorna, konkurrerade om makten. Kungen fick se sig reducerad till en rent dekorativ figur med visst inflytande över militära utnämningar men utan någon reell betydelse för politikens utformning.

2. Familj och karriär

Hattpartiet utgjorde ett centrum för den merkantilistiska – eller kameralistiska – doktrinen i Sverige. Det dominerades av de mäktiga handelshusen i Stockholm och Göteborg, och Anders Berch hade många personliga anknytningar till dess ledande personer; hans far arbetade i Stockholm som representant för Bergslagens gruv- och bruksintressen.

Det är oklart hur idén att inrätta en ekonomiprofessur i Uppsala först uppstod. Den var förvisso helt i upplysningstidens anda, med inriktning på det praktiska och nyttiga. Den stämde också överens med det regerande hattpartiets ideologi. Men det förefaller att ha funnits fler faktorer bakom beslutet och somliga av dem tycks ha samband med Anders Berch

själv. Vi har tex hans äldre bror, numismatikern och historikern Carl Reinhold Berch, som 1729--30 gjorde en resa till Tyskland där han bl a besökte universitetet i Halle. Man kan tänka sig hur Carl Reinhold efter hemkomsten berättar för sin familj om resan. Det vore underligt om han inte då också skulle nämna den största nyheten vid universitetet i Halle: den nyinrättade professuren i det där nya, spännande ämnet "ekonomi".

Vid den tiden låg lillebror Anders i Uppsala där han bl a studerade matematik och fysik, ämnen som ju än idag ger en god bakgrund för en blivande nationalekonom. Han drogs snart in i en krets begåvade unga män som förenades i ett starkt intresse för samhällsfrågor liksom för den nya naturvetenskapen. En av kretsens ledande medlemmar var Anders Celsius, nyutnämnd professor i astronomi vid 29 års ålder, radikal, rationalistisk och av de ortodoxa teologerna betraktad som en farlig fritänkare. Det var under Celsii presidium som Berch den 17 december 1731 försvarade avhandlingen *De felicitate patriae per oeconomiam promovenda* ("Om hur man befrämjar fosterlandets lycka genom ekonomin").

Avhandlingen på 48 trycksidor är ett tämligen medelmåttigt arbete i merkantilismens anda som på sedvanligt vis förespråkar olika medel att stimulera befolkningstillväxten, uppmuntra industrierna och förbättra handelsbalansen. Man kan dock se att den är skriven av en person med god praktisk kännedom om de senaste trenderna i näringslivet. Ett typiskt exempel utgörs av avsnittet om porslins-tillverkning. Vid den tiden var de flesta nationalekonomer djupt oroade över Europas negativa handelsbalans gentemot Kina, och ett av merkantilismens stora projekt gick ut på att etablera inhemska porslinsfabriker. Detta ledde också till grundandet av de stora fabriker i Meissen 1710 och Sèvres (Vincennes) 1738. Författaren till *De felicitate patriae* delar helt och fullt det synsättet och

han påpekar stolt att den nygrundade (1725) fajansfabriken Rörstrand alldeles utanför Stockholm förbättrar Sveriges handelsbalans genom att producera "den bästa sortens vaser". I kapitlet om jordbruk har han också intressanta nyheter. Han hänvisar till nyligen gjorda experiment med en amerikansk grönsak, kallad *Potatoe*, som han anser kan användas av de fattiga om spannmålsskörden skulle bli dålig.

Det som ter sig mest intressant för oss sentida läsare står dock i avhandlingens första kapitel, vilket innehåller en mer principiell diskussion av ekonomi i allmänhet. Där ventilerar författaren nämligen en helt ny idé: staten borde inrätta professurer i ekonomi. Därmed skulle unga män kunna komma till universitetet och lära sig de praktiska och teoretiska färdigheter som är nödvändiga om man ska engagera sig i handel och manufaktur.

Efter disputationen fick Berch anställning vid Kommerskollegium i Stockholm. Där var möjligheterna att förkovra sig i den ekonomiska vetenskapen ytterst goda; han hamnade i debattens centrum, och såväl den dagsaktuella ekonomiska politiken som de allra senaste teorierna från utlandet utgjorde det dagliga samtalsämnet på ett helt annat sätt än de hade kunnat göra uppe i det provinsiella Uppsala. Dessutom fick han rika tillfällen att lära känna de inflytelserika hattpolitikerna – och sådana kontakter är naturligtvis nyttiga.

Vid 1738–39 års riksdag grep hattpartiet makten. Redan på ett tidigt stadium i riksdagsarbetet diskuterade man inrättandet av ett antal professurer i nyttiga och moderna ämnen, däribland ekonomi. Det slutliga förslaget framfördes av en riksdagskommitté, Handels- och Manufakturdeputationen, och i diskussionerna (där även Berch tog en aktiv del i form av en anonym promemoria) pekade man inte bara på behovet av bättre utbildade statstjänstemän och industriidkare, utan

också på att en universitetsutbildning i ekonomi skulle kunna ge landet bättre politiker.

Det slutliga steget togs vid 1740–41 års riksdag. Berch hade just blivit utnämnd till sekreterare i Handels- och Manufakturdeputationen, en delikat position eftersom det var just den deputationen som skulle utse den förste innehavaren av professuren. Efter en tids funderingar över de olika kandidaternas meriter och, får man förmoda, ett noggrant förberedande av ärendet från sekreterarens sida fann den hedervärda delegationen till slut att den mest meriterade faktiskt var Anders Berch, och kungen utnämnde honom så till *Professor jurisprudentiae, oeconomiae et commerciorum* den 16 september 1741.

3. Ekonomisk doktrin

De gamla professorerna i Uppsala betraktade sin nyutnämnde kollega med viss skepsis; han representerade ju inte något "riktigt" universitetsämne – och dessutom föreföll han ha fått sin professur tack vare politiska, snarare än vetenskapliga, meriter. Under 1740-talet blev han emellertid mer och mer respekterad vid universitetet. Även om han, genom sina förbindelser med de rika och mäktiga nere i Stockholm, förblev något av en främmande fågel vid universitetet tycks han ha haft ett gott förhållande till de andra professorerna.

En del stridigheter var naturligtvis ofrånkomliga, men Berch förefaller inte ha varit värre än sina kollegor – och han var definitivt bättre än sin efterträdare på ekonomiprofessuren, den snillrike men grälsjuka rättshaveristen Pehr Niclas Christiernin. När man idag läser igenom papperen från 1740- och 1750-talens fakultetsmöten för att försöka hitta någonting personligt om Berch, slås man till exempel av de återkommande konflikterna mellan honom och Carl von Linné, universitetets internationella *superstar*. Den senare betraktade nämligen ekonomiäm-

net som sitt revir, ett ämne som egentligen hörde till naturvetenskaperna och främst hade anknytning till botaniken och jordbruket. Berch å andra sidan såg ekonomi som ett eget universitetsämne, som lika väl krävde kunskaper om naturvetenskaperna som om samhället och dess institutioner, där handeln och industrin var lika betydelsefulla som jordbruket. Linné var naturligtvis en svår motståndare – även han hade goda vänner bland makthavarna nere i Stockholm – och de två synsätten på ekonomiämnet ventilerades värtaligt vid flera tillfällen, exempelvis när universitetstjänster i ekonomi skulle tillsättas och olika kandidaters meriter skulle jämföras.

Den politiska aritmetiken

Den gängse bilden av en forskare är en person som publicerar en mängd arbeten innan han eller hon blir professor – för att därefter inte publicera någonting. Med Anders Berch var det tvärtom; innan han fick sin professur publicerade han nästan ingenting, och huvuddelen av hans vetenskapliga gärning daterar sig till tiden därefter. Hans första betydelsefulla arbete kom av trycket 1746 och bar titeln *Sätt, att igenom Politisk Arithmetica utröna länders och rikens Hushållning*. Politisk aritmetik är vad vi idag kallar statistik, och Berchs bok är därför ingenting mindre än den första statistiska bok som publicerades i Sverige. Vid den tiden var statistiken redan en etablerad vetenskap i utlandet; engelsmännen John Graunt och William Petty (som Berch refererar till i sin bok) hade redan ett sekel tidigare skrivit sina epokgörande studier av födelse- och dödstal, och flera böcker av holländska och tyska statistiker hade kommit ut under 1730- och 1740-talen. En av den merkantilistiska doktrinen grundstenar var att nationens välstånd krävde en stor befolkning, och genom en detaljerad kunskap om befolkningens storlek och sammansättning kunde regeringen på olika sätt stimulera dess tillväxt för att därige-

nom göra nationen rikare.

I sin *Arithmetica* försökte Berch estimerera storleken på Sveriges befolkning. Detta kunde i princip göras på två olika sätt. Ett var att utgå från flödesdata, d v s att samla ihop kyrkböckernas detaljerade uppgifter om födelser och dödsfall för att, på basis av antaganden om genomsnittliga livslängder och en stationär befolkning, beräkna tillståndsvariabeln, d v s befolkningens storlek. Den metoden hade använts av t ex Graunt och Petty. Det andra sättet bestod i att man utnyttjade statens skattelängder för att beräkna antalet skattebetalare i landet. Om man sedan antog att en viss andel av befolkningen betalade skatt – och den andelen kunde variera mellan olika landsändar, mellan städer och landsbygd etc – fick man ett estimat av den totala befolkningens storlek. Denna metod hade använts av bl a engelsmännen Charles Davenant och Gregory King i slutet av 1600-talet. Berch var väl insatt i bägge metoderna och bestämde sig av olika skäl för att använda den senare.

Från skattelängderna fick han uppgifter om antalet jordbruk. Därefter gjorde han antaganden om antalet familjemedlemmar, drängar och pigor beroende på gårdens storlek, och han kom så småningom fram till att Sveriges totala landsbygdsbefolkning (inklusive Finland) uppgick till 2 648 000 personer. Med liknande metoder fann han vidare att stadsbefolkningen måste uppgå till 342 000 personer, vilket gör en totalbefolkning på 2 990 000.

För att kontrollera de två estimationsmetodernas robusthet begagnade sig samtidigt en annan statistiker, Pehr Elvius, av den alternativa metoden, d v s den som utgick från födelse- och dödstaten. Han erhöll därvid en betydligt lägre befolknings-siffra, bara 2 072 000 personer. Denna siffra, som efter vad vi idag vet låg mycket nära den verkliga siffran, sågs som så pass alarmerande med hänsyn till rikets militära säkerhet att Elvius inte fick publicera sitt arbete.

Resultatet av denna övning var en

smula nedslående. Om två seriösa och respekterade forskare kunde erhålla så skilda resultat, borde man kanske göra en stor satsning för att rycka upp den svenska statistikproduktionen. Regeringen instiftade därför 1748 Tabellverket, en statlig myndighet som hade till uppgift att genom utsända tryckta formulär årligen insamla och bearbeta befolkningsstatistiska data. Tack vare detta beslut, som åtminstone delvis var en följd av Berchs *Politisk Arithmetica*, förfogar Sverige och Finland idag över världens längsta demografiska tidsserier. De börjar 1749 och består av verkliga, i motsats till estimerade, data; man räknade hela befolkningen, person för person.

En naturlig fråga för en politisk aritmetiker, som bergfast tror på den merkantilistiska doktrinen att ekonomin är komplicerad och instabil och att den därför behöver ledning av en upplyst centralplanerare, är denna: Är verkligen fördelningen av individer över olika yrken den optimala? Från Berchs horisont i Uppsala kan frågan ställas på ett mer begränsat sätt: utbildar vi för få eller för många akademiker? Genom i princip samma ansats som i hans *Politisk Arithmetica* försöker han i två skrifter (1749 och 1761) besvara den frågan, och han finner – till många kollegors förskräckelse och förargelse – att antalet studenter vid Uppsala universitet faktiskt var större än vad riket hade behov av. I samband med dessa studier började han samla in information om studenterna, och från 1761 har vi därför en intressant tidsserie av data som ännu inte blivit systematiskt analyserad; den innehåller årliga observationer av antalet studenter, deras åldersfördelning, deras fördelning över olika fakulteter, social bakgrund m m.

Läroboken

Ett år efter publiceringen av *Arithmetica* gav Berch ut den bok som skulle komma att bli hans mest inflytelserika, nämligen

Inledning till Almänna Hushållningen (1747). Den är Sveriges första – och under nästan ett sekel enda – lärobok i national-ekonomi. Den användes vid svenska universitet ända in på 1800-talet, och den tyska översättningen av 1763 användes vid flera universitet på kontinenten.

Eftersom den var avsedd som en lärobok innehöll den egentligen inga nya upptäckter eller idéer. Dessutom var Berch till sin vetenskapliga läggning inte någon nyskapande vägröjare eller innovatör, utan snarare en samlare och systematiker – egenskaper som vi alltsedan romantikens genidyrcan på 1800-talet har vant oss att inte direkt förknippa med en framstående forskare. Icke desto mindre innehåller boken en överskådlig och välskriven exposé över den merkantilistiska doktrinen.

Det genomgående synsättet speglar naturligtvis tidens konventionella vishet: det ekonomiska systemet kan inte klara sig på egen hand utan måste styras av "den synliga handen", dvs statens kontroller och regleringar. Och den huvudsakliga källan till nationens välstånd är en positiv handelsbalans, vilket i Adam Smiths något karikatyrmissiga framställning av de merkantilistiska idéerna är detsamma som den mängd guld och andra ädelmetaller som ackumuleras i landet. Berchs diskussion av dessa frågor är dock inte fullt så naiv; i själva verket visar han en avsevärd moderation.

För merkantilismen i dess enklaste form utgjorde importtullar ett frestande instrument att förbättra handelsbalansen. Berch är emellertid skeptisk; han vill inte helt avfärda tullarna, men han pekar på risken för att andra länder svarar med samma mynt och att handelskrig då kan bryta ut. Eftersom han personligen kände flera av tidens framstående företagsledare, och var väl medveten om hur de i praktiken drev sina företag, argumenterade han också för att en "rimlig" grad av utländsk konkurrens är bra för samhället eftersom den vitaliserar företagen och

hindrar uppkomsten av monopol.

Politisk aritmetik dyker naturligtvis upp även i läroboken, och Berch argumenterar för en stor och tät befolkning. Han diskuterar också frågan om huruvida valet av yrke bör anförtrors individen själv. I egenskap av moderat merkantilist är han väl medveten om risken för att fel ska begås: om individerna fritt finge välja, skulle det kunna bli alltför många yrkesmän av en viss typ och alltför få av en annan. Om å andra sidan regeringen finge bestämma (eller om alla pojkar tvingades ta över sin faders yrke) skulle det kunna uppstå misshushållning med exceptionella specialbegåvningar. Efter att ha vägt för- och nackdelarna mot varandra kommer Berch så småningom fram till slutsatsen, att den senare typen av fel förmodligen är mindre allvarlig än den förra, men att, trots allt, en inte alltför rigid kombination av de två systemen förmodligen är att föredra.

Denna fråga är intimt förknippad med frågan om arbetsfördelning. Nuförtiden tenderar vi ofta att tillskriva Adam Smith upptäckten av specialiseringens produktivitetshöjande effekter, och det berömda avsnittet om nåltillverkning i Första Boken av *The Wealth of Nations* är en standardreferens i all diskussion om detta ämne. Faktum är dock att allt detta var välkänt bland ekonomer långt före Adam Smith, och Berchs bok innehåller en lång diskussion om vinsterna av arbetsfördelning och specialisering. Typiskt nog, med tanke på den merkantilistiska grundinställningen, betraktar han dock inte den lämpligaste fördelningen av arbetsuppgifterna som ett endogent resultat av en marknadsvikt, utan snarare som någonting som de välinformerade myndigheterna borde åläggas företagen.

I den moderna ekonomiska teorin utgör pristeorin den centrala byggstenen. Så var inte fallet på Berchs tid; ekonomerna intresserade sig då inte särskilt mycket för hur priserna egentligen bestämdes. De var naturligtvis oroad över

att monopolen kunde ta ut alltför höga priser, och de ägnade mycken diskussion åt "det rättvisa priset". Men eftersom de egentligen inte trodde på en fri marknad, så kom prisbildningens problem aldrig att inta en lika prominent ställning i deras föreställningsvärld som i vår egen. Det är således symptomatiskt att de, när de någon gång diskuterar prisbildningen, oftast gör det i normativa termer. Det förefaller nästan som om pristeorin förutsätter en speciell underliggande ideologi, nämligen liberalismen, för att över huvud taget betraktas som relevant.

Den rudimentära pristeori som trots allt finns i Berchs lärobok förefaller dock förvånansvärt modern. När han exempelvis diskuterar naturresurser skriver han att priset kommer att bestämmas, och bör bestämmas, av utbud och efterfrågan (vad gäller industriprodukter är han dock mer tveksam). Vad gäller efterfrågan hänvisar han till konsumenternas nytta av olika varor, och han använder till och med termen "jämviktspris" för det fall då utbud är lika med efterfrågan (*pretium aequum*; boken är skriven på en klar och lättläst svenska, men när det gäller tekniska och filosofiska företeelser använder sig Berch gärna av latinska termer). Vidare beskriver han vad vi idag skulle benämna en "tåtonnent-process", nämligen hur priset tenderar att stiga (*pretium ascendens*) när efterfrågan är större än utbudet och sjunka (*pretium descendens*) i det motsatta fallet.

Sådana formuleringar skulle kanske leda dagens läsare till att tro, att Berch var mer än ett århundrade före sin tid. Så är dock inte fallet. Berchs pristeori representerar ett tidigare stadium i den ekonomiska analysens historia – ett stadium som skulle komma att ta slut i och med arbetsvärdelärens seger 1776. Vid denna tidpunkt slog pristeorin in på ett villospår som skulle komma att räcka i nästan hundra år. Så kallade kontrafaktiska spekulationer är visserligen ofta meningslösa och ibland kanske t o m skadliga – men

det är ändå fascinerande att fundera över vilken utveckling den ekonomiska vetenskapen skulle ha kunnat ta under 1800-talet om Adam Smith inte hade lyckats formulera arbetsvärdeläran på ett så slående sätt utan i stället lämnat utrymme för den äldre, merkantilistiska synen.

Övriga verk

Berch publicerade sina viktigaste arbeten, *Aritmethica* och läroboken, i mitten av 1740-talet. Därutöver har han publicerat ett antal mindre skrifter om praktiska ekonomiska problem och om politisk aritmetik. En helt annan grupp av arbeten utgörs av de avhandlingar som försvarades av hans studenter. Dessa avhandlingar, i genomsnitt en per år under hans tre decennier som professor (vilket är avsevärt mindre än vad hans professorskollegor vid Uppsala Universitet kunde visa upp) förtjänar en särskild kommentar.

En avhandling från 1700-talet skiljer sig ganska mycket från en avhandling idag. Framför allt behövde den inte vara skriven av den person som försvarade den vid disputationen. En kandidat som ville bli filosofie magister (vilket väl närmast motsvarar våra dagars filosofie doktor) skulle inte i första hand bevisa att han kunde skriva ett vetenskapligt arbete, utan snarare att han kunde försvara det. *Disputationer*, där två personer debatterade ett givet ämne enligt vissa regler, spelade därför en stor roll vid den tidens universitet. Vem som sedan hade författat avhandlingen var av mindre betydelse. I många fall hade verkligen kandidaten skrivit avhandlingen, men lika ofta var det kandidatens professor – eller någon tredje person – som hade hållit i pennan. Även om vi i många fall kan sluta oss till författarnas identiteter genom andra källor vet vi idag inte alltid vilka som egentligen står bakom många av 1700-talets akademiska publikationer. Detta kan kanske vara frustrerande för oss som skolats i 1800-talets romantiska människoupfatt-

ning, med dess starka betoning av individualitetens betydelse, men det bekymrade knappast våra företrädare på 1600- och 1700-talen.

Oavsett vem som verkligen skrev dem har de avhandlingar som försvarades av Berchs elever två utmärkande drag. För det första är de skrivna på svenska och således tillgängliga även för människor utanför den akademiska världen. Detta var ovanligt; avhandlingar skulle egentligen vara avfattade på latin. Universitetet hade emellertid blivit påverkat av upplysningstidens nyttoideal och därför medgivit ett undantag: avhandlingar i ekonomi kunde, om så var nödvändigt, skrivas på svenska. Berch tolkade uppenbarligen denna bestämmelse som att avhandlingar i ekonomi *borde* skrivas på svenska. För det andra har många avhandlingar en topografisk eller rentav etnografisk inriktning och ger oss sentida läsare intressant information om lokala sedvänjor, redskap och mekaniska konstruktioner. Berch sände uppenbarligen sina studenter tillbaka till deras hembyar och -städer för att samla information om lokala odlingsmetoder, jaktredskap och liknande nyttiga företeelser som passade in i hans vision av "tillämpad ekonomi".

En annan del av Berchs *oeuvre* utgörs av hans opublicerade manuskript. De är ganska omfattande och fyller sex tunga volymer som förvaras på *Carolina Rediviva* i Uppsala. Till största delen består de av rena föreläsningssanteckningar, även om de i vissa fall är så prydligt skrivna och så noggrant formulerade att de skulle kunna sändas direkt till boktryckaren för publicering.

Till sist måste vi nämna ett av Berchs arbeten som han förmodligen själv satte stort värde på och som säger en hel del om mannen och hans syn på ekonomiämnet: hans *Theatrum Oeconomico-Mechanicum*, som öppnades 1754. Det var ett museum med föremål som Berch tyckte var relevanta för studiet av ekonomi: olika slags råvaror, halvfabrikat i olika stadier

av förädling, verktyg och maskinmodeller, varuprover med mera. Under hela sin tid som professor i Uppsala samlade han föremål till sitt museum och han övertalade sina vänner i de stora handelshusen i Stockholm att ställa upp som sponsorer. Samlingen blev snart berömd, och i samtida reseskildringar kan man se att den till och med lockade till sig utländska besökare. *Theatrum Oeconomicum* låg i det hus där Berch hade sin tjänstebostad och där även den största delen av undervisningen ägde rum. Huset undgick 1960-talets rivningsraseri och finns fortfarande kvar, fräscht och nyrenoverat efter skadorna vid en eldsvåda i en intilliggande fastighet 1990. Adressen är Sankt Persgatan 4, Gamla Torget, och av någon anledning håller inte den nationalekonomiska, utan i stället den statsvetenskapliga, institutionen till där idag.

Stora delar av de samlingar som en gång fanns i Berchs *Theatro* har bevarats till vår tid. Exempelvis finns de 200 modellerna av olika plogtyper numera på lantbruksuniversitetet i Ultuna. En annan fascinerande del av samlingarna utgörs av de tusentals tygprover som Berch samlade från alla viktiga textilfabriker i Europa. På 1700-talet var ju textilindustrin ett av de mest synliga exemplen på den frambrytande industrialismen, och det är naturligt att man betraktade denna industri som särskilt betydelsefull. Berchs tygprover förvaras nu på Nordiska Museet i Stockholm och utgör, med sin utförliga dokumentation om tillverkare, typbeteckningar m m, en viktig källa för textilhistoriker. Till saken hör att proverna är unika i den meningen att de aldrig exponerats för dagsljus; deras originalfärger är bevarade, och de är i samma skick som när de tillverkades för två och ett halvt sekel sedan.

4. Avslutande kommentar

År 1768 skakades Uppsala av en stor skandal: universitetets finanschef, akade-

miräntmästaren Peter Julinskiöld, gjorde konkurs – och snart upptäckte man att han hade använt universitetets medel för att täcka sina egna underskott. I detta läge blev Berch ombedd att ta över efter Julinskiöld för att om möjligt reda ut den trassliga härvan. Han accepterade och efterträdde som ekonomiprofessor av den koleriske och briljante penningteoretikern Pehr Niclas Christiernin, som i den nationalekonomiska doktrinhistorien är känd för att ha upptäckt den moderna formuleringen av kvantitetsteorin. Berch tjänstgjorde sedan som akademiräntmästare (till allmän belåtenhet, synes det fram till sin död 1774.

Familjen Berch hade fler intressanta skott på sin stam. Flera medlemmar av familjen spelade en viss roll i det intellektuella livet i Sverige under några decennier kring 1700-talets mitt. Den äldre brodern, historikern Carl Reinhold Berch, blev så småningom chef för Antikvitetsarkivet, kansliråd och en högt ansedd författare av böcker om numismatik. Han var dessutom något av en hovman och var en uppskattad personlighet vid Lovisa Ulrikas hov. Idag är han väl mest ihågkommen för sitt pikanta epigram om de vackra hovfröknarna, förevigade på den bekanta "hönstavlan". Anders Berchs äldste son, Krister, gick i sin faders fotspår och blev så småningom även han professor i ekonomi i Uppsala, men han förefaller ha varit en tämligen obetydlig figur. Han sägs ha varit otroligt lat, och ett tecken på att detta rykte har sin sanningshalt visas av det faktum att han använde faderns efterlämnade manuskript för såväl sina egna föreläsningar som för elevernas dissertationer. Hans mest betydande egenskap var förmodligen hans uppseendeväckande fetma. En annan son, Anders Berch dy, var mer betydelsefull. Han dog helt ung redan 1770 men hade dessförinnan skapat sig ett eget kapitel i den svenska pressens historia. Under åren 1768 och 1769 gav han nämligen ut tidningen *Posten* som anses ha varit den viktigaste pub-

likationen av det slaget mellan Dalins *Argus* på 1730-talet och Kellgren–Lenngrens *Stockholms-Posten* på 1780-talet.

Anders Berch måste således sägas ha varit en ganska framgångsrik person. Men var han en framstående ekonom? Det är svårt att säga; idag har vi förmodligen en annorlunda syn på vad som är god ekonomisk forskning än man hade på 1700-talet.

I inledningen till läroboken från 1747 hänvisar Berch till några tyska kameralisters verk från 1720- och 1730-talen. Det är dock svårt att avgöra huruvida han blivit påverkad av dem. Både Berch och tyskarna tycks snarare vara representanter för tidens konventionella visdom och kan mycket väl ha hämtat sina idéer från en gemensam pool av merkantilistiska tankar om ekonomins funktionssätt. De merkantilistiska författarnas arbeten består till en relativt liten del av vad vi skulle kalla ekonomisk analys, och till en större del av en mängd empiriska observationer, praktiska råd och institutionella detaljer.

Med vår tids förkärlek för analytisk originalitet, och med all den efterklokhet som består i att vi har tvåhundraftio års doktrinhistoriskt facit i vår hand, skulle vi nog ge Berch och hans kameralister en ganska låg placering i nationalekonomernas topp-lista. Den skarpe analytikern Christiernin, å andra sidan, skulle hamna betydligt högre; med alla sina mänskliga svagheter var han en forskare i modern mening. En sådan rangordning skulle dock knappast göra kameralisterna och merkantilisterna rättvisa. Även om vi utgår från vår tids snäva synsätt, nämligen att gångna tiders doktriner är bra endast om de pekar direkt fram mot vår egen tids doktriner, förtjänar de gamla merkantilisterna en eloge. Deras för våra ögon tråkiga och osystematiska arbete innebar trots allt en kartläggning av det ekonomiska landskapet – och därigenom lade de en stadig grund som senare tiders systembyggare kunde stå på.

Lästips

Litteraturen om Berch är ganska omfattande. Denna artikel bygger i huvudsak på Liedman [1986], men även Heckscher [1942] innehåller intressanta synpunkter. För en översikt av svensk nationalekonomi på 1700-talet, se Lönnroth [1991] och [1993]. Berchs efterträdare P N Christiernin presenteras i Eagly [1971] och i Persson & Siven [1988]. En presentation av Berchs något äldre ekonomkollega Anders Nordencrantz finns i Herlitz [1991]. Textilsamlingen i *Theatro Oeconomico* dokumenteras utförligt i Stavenow-Hidemark [1990]. Om brodern Carl Reinhold Berch kan man läsa i Schück [1923]. Berchs son, tidningsredaktören Anders Berch d y, porträtteras livfullt i Böök [1922]. Standardverket om Frihetstidens andliga odling är Lindroth [1978]; för en helt annan syn, se Frängsmyr [1993].

Referenser

- Böök, F, [1922], "Stockholmsjournalister på 1700-talet". I Böök, F, *Stridsmän och sångare. Svenska essayer*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm.
- Eagly, R V, [1971], *The Swedish Bullionist Controversy*. American Philosophical Society, Philadelphia.
- Frängsmyr, T, [1993], *Sökandet efter Upplysningen*. Förlags AB Wiken, u.o.
- Heckscher, E F, [1942], "Anders Berch och den ekonomiska vetenskapens första steg i Sverige". *Lychnos*.
- Liedman, S-E, [1986], *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*. Arbetarkultur, Stockholm.
- Liedman, S-E & Persson, M, [1992], "The Visible Hand – Anders Berch and the University of Uppsala Chair in Economics". *Scandinavian Journal of Economics*, vol 94, Supplement.
- Lindroth, S, [1978], *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*. Norstedts Förlag, Stockholm.
- Lönnroth, J, [1991], "Before economics". I Sandelin B (red), *The History of Swedish Economic Thought*. Routhledge, London.
- Lönnroth, J, [1993], *Schamanerna. Om ekonomi som förgylld vardag*. Arena, Stockholm.
- Persson, M & Siven, C-H, [1988, 1990], "Pehr Niclas Christiernin". *Ekonomisk Debatt*, årg 20, nr 5' s 389–399. Omtryckt i Jonung, C & Ståhlberg, A-C (red), *Ekonomporträtt*, SNS Förlag, Stockholm 1990.
- Schück, H, [1923], *Ett porträtt från frihetstiden: Carl Reinhold Berch*. Gebers Förlag, Stockholm.
- Stavenow-Hidemark, E, [1990], *18th Century Textiles. The Anders Berch Collection at the Nordiska Museet*. Nordiska Museets Förlag, Stockholm.